

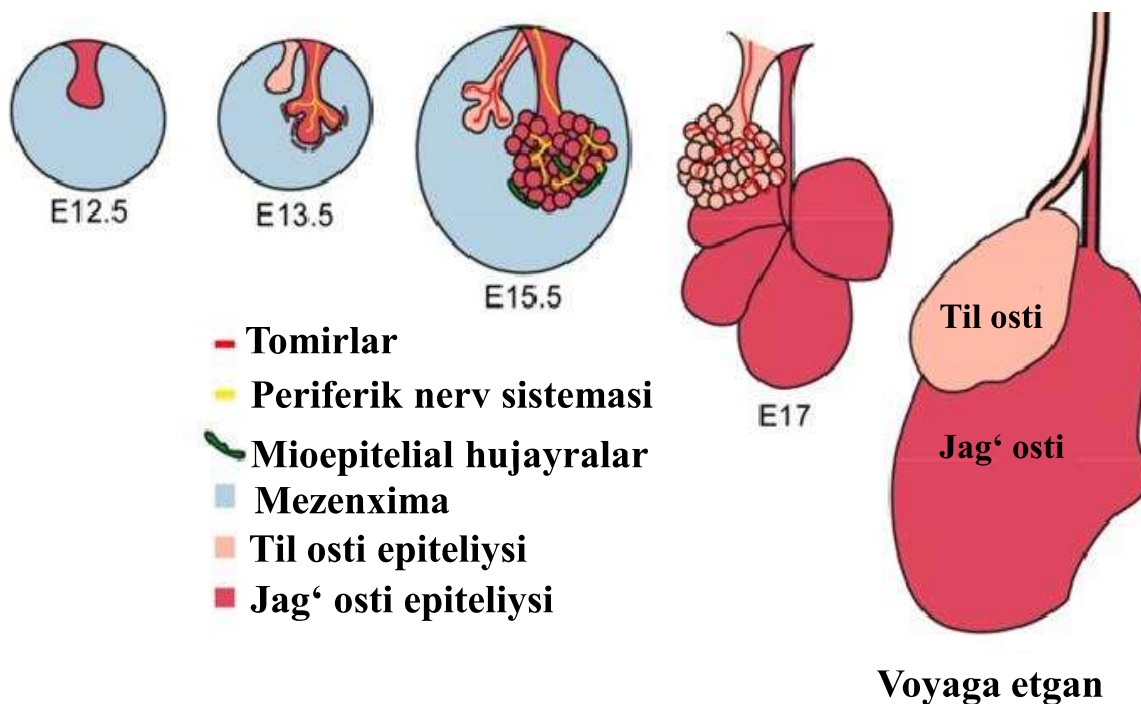
SO‘LAK BEZLARI ANATOMIYASI VA MORFOGENEZI

Mirzabekov I.A.
Andijon Davlat universiteti

Annotatsiya. Kalamush jag‘ osti va til osti bezlarining embrion rivojlanishi. Asosiy so‘lak bezlarining tuzilish xususiyatlari. So‘lak bezlari avtonom nerv sistemasi tomonidan innervatsiya qilinishi. Ikkilamchi innervatsiyani mioepitelial hujayralar.

Kalit so‘zlar: So‘lak bezlari. Avtonom nerv sistemasi. Tashqi epiteliy qatlami. Sekretsiya yo‘li.

Ishning maqsadi: So‘lak bezlari embrion rivojlanish davrida (kalamushlarda E11 dan E16 gacha va odamlarda embrionning 4 va 12 haftalari orasida) epiteliyal plakoddan kelib chiqadi. Dastlabki plakod o‘sadi va asosiy mezenximaga cho‘ziladi va kurtak shakliga ega bo‘ladi. O‘sib borayotgan epiteliya kurtaklari har biri maxsus hujayra tipidan hosil bo‘lgan konsentrik qatlamlar bilan bosqichma-bosqich tabaqalanadi. Tarmoqli morfogenez jarayonida boshlang‘ich so‘lak kurtaklari yetuk so‘lak beziga xos bo‘lgan keng tarqoqlangan elementlar hosil bo‘lgunga qadar o‘sadigan va yana parchalanadigan qo‘shimcha mustaqil kurtaklarga bo‘linadi (1.1-rasm)

1.1.-rasm. kalamush jag‘ osti va til osti bezlarining embrion rivojlanishi. Embriyoning rivojlanishi epiteliyal plakoddan boshlanadi, u o‘z navbatida mezenxima qatlamiga kirib, shoxlanadi. Innervatsiya va vaskulyarizatsiya so‘lak bezlari rudimentlarining o‘sishi bilan parallel ravishda rivojlanadi va ularning o‘sishini bevosita tartibga soladi. Mioepitelial hujayralar tashqi epiteliya qatlamidan kelib paydo bo‘lib, sekretsiyani regulyatsiya qilishda ishtirok etadigan qisqaruvchi birlikka aylanadi.

Kurtaklarning tashqi epiteliy qatlamini tashkil etuvchi hujayralarning bir qismi mioepitelial hujayralarga differensiyalanadi, keyin ular silliq muskul to‘qimasi xususiyatlariga

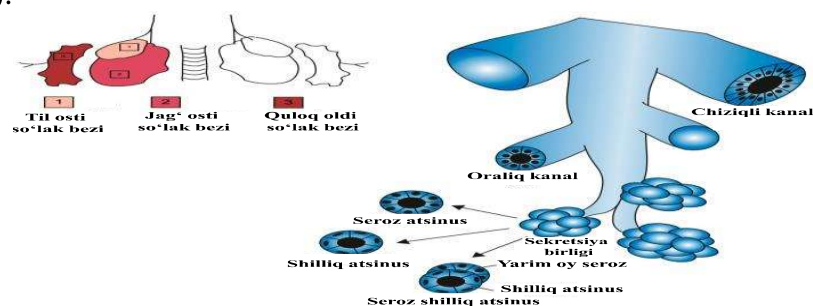
ega bo‘ladilar va sekretiyanini boshqarish uchun atsinar struktura bilan bevosita aloqada bo‘ladi 1. [Gervais E.M., et al., 2016]. Ichki epiteliya hujayralari distal (uchlari) yoki proksimal (tanasi) o‘ziga xos bo‘lib, keyinchalik yanada farqlanadi, bu esa, o‘z navbatida, atsinus yoki kanallarga aylanadi 2. [Chatzeli L., et al., 2017].

Epiteliy va mezenxima hujayralari bazal membranani va stromani hujayradan tashqari matriksini hosil qiladi. Hujayradan tashqari matriksaning tarkibi shoxlanish davrida bosqichma bosqich farq qilib boradi va kollagen I, IV va fibronektin to‘plamlari yetilish jarayonini bevosita boshqaradi deb hisoblanadi. Fibronektin va glikozaminoglikanlarning past konsentratsiyasi kurtaklar o‘shishini osonlashtiradi, fibronektin, kollagen IV va glikozaminoglikanlarning akkumulyatsiyasi, periferik nerv tizimining epiteliy faolligini cheklaydi, shuningdek, so‘lak bezlari o‘shishini boshqarishda va bazal qatlamni barqarorlashtirishda, shoxchalar paydo bo‘ladigan joylarni aniqlashda ishtirok etadi (1.1-rasm) 3. [Carlson B.M. 2009]. Periferik nerv tizimi so‘lak bezining yetilishini boshqarishda ishtirok etadi. Birlamchi epiteliy tuzilmasi xolinergik neyronlar tomonidan innervatsiya qilinadi, ularning aksonal o‘shishi rivojlanayotgan bezning kattalashgan to‘riga to‘g‘ri keladi. 4. [Pagella P., et al., 2014]. Atsetilxolinning mahalliy sekretiyanini epiteliyal shoxlanishini ijobiy regulatsiyalovchi epiteliya avlodi proliferatsiyasini keltirib chiqaradi 5. [Patel V.N., 2006; Walker J.L., et al., 2008].

Terminal arteriolalardan olingan kapillyarlar tarmog‘i atsini-kanal tizimlari bilan parallel ravishda rivojlanadi va epiteliyal to‘rni tarmoqlanib joylanishida asosiy rol o‘ynaydi 6. [Kwon H.R., et al., 2017].

So‘lak bezlarining gistologik va anatomik xususiyatlari. Uchta asosiy so‘lak bezlari bir xil anatomik tuzilishga ega bo‘lib, asosiy sekretiya kanali bezning asosiy tanasidan og‘iz bo‘shlig‘iga cho‘zilgan. Jag‘ osti so‘lak bezining sekretor kanali Uorton kanali bo‘lib, til osti karunkulasida til ostidagi og‘iz bo‘shlig‘iga yetib boradi. Bartolin kanali til osti bezining asosiy kanali bo‘lib, og‘iz bo‘shlig‘i shilliq qavatida ochilishdan oldin uchida Varton kanali bilan bog‘lanadi. Shuningdek, til osti bezi Rivinus kanallari deb ataladigan kichikroq kanallarga ega bo‘lib, ular til ostidagi sekretiya og‘iz bo‘shlig‘iga chiqaradi. Nihoyat, quloq oldi bezi og‘iz bo‘shlig‘ining yuqori qismida ochiladigan Stensen kanali deb ataladigan mustaqil kanalga ega.

Sekretiya yo‘li ustunli epiteliy hujayralaridan iborat bo‘lgan chiziqli kanallarga shoxlanadi, ularning paydo bo‘lishi bazal pardaning burmalari bilan bog‘liq. Chiziqli kanallar asta-sekin kichikroq oraliq kanalga cho‘ziladi, ular tekis kubsimon epiteliy hujayralari devori bilan tavsiflanadi. Nihoyat, struktura asosiy sekretiyanini ishlab chiqarish va chiqarishga ixtisoslashgan so‘nggi qismlar sifatida guruhlangan atsinar hujayralarning sekretor birligiga aylanadi (1.2-rasm).

1.2-rasm. Asosiy so‘lak bezlarining tuzilish xususiyatlari. Til osti so‘lak bezlari, jag‘ osti so‘lak bezlari, quloq oldi so‘lak bezlari va ularning funksional elementlarining sxematik tasviri [Porcheri C., 2019]. Barcha bezlarda kattaroq diametrli kanallar (chiziqli kanal) va shoxlangan kanallar (oralik kanallar) mavjud. Atsinar so‘nggi bo‘laklar bitta sekretiya turiga (seroz, shilliq yoki aralash) ixtisoslashgan sekretor birliklardir.

So‘lak bezlari avtonom nerv sistemasi tomonidan innervatsiya qilinadi.

Parasimpatik nervlar suyuqlik sekretiya qiluvchi muskarin retseptorlarini faollashtiradigan atsetilxolinni chiqaradi. Boshqa tomondan, simpatik nervlar noradrenalin chiqarish va α -va β -adrenergik retseptorlarni faollashtirish orqali birinchi stimulyator suyuqlikka boy sekretiya va ikkinchisi oqsilga boy so‘lak sekretiya nazorat qiladi 7.[Lee M.G., et al., 2012]. Bu shuni ko‘rsatadiki, hujayralarning seroz populyatsiyasi parasimpatik tizim tomonidan innervatsiya qilinadi, shilliq qavat esa asosan simpatik stimulyatsiyaga bog‘liq 8. [Iaizzo P.A., 2013]. Sekretor nervlarning tarqalishi ko‘p jihatdan bezning turlari va yoshiga bog‘liq 7.[Lee M.G., et al., 2012].

So‘lak bezlarining innervatsiyasi embrion rivojlanish davrida boshlanadi va organ ta’rifi bilan parallel ravishda rivojlanadi. Simpatik innervatsiyaning rivojlanishi asinar va kanallarning yetilishi bilan birga davom etadi, bu so‘lak bezining yakuniy spetsifikatsiyasida rol o‘ynaydi. So‘lak beziga yetib borgach, parasimpatik va simpatik effektlarning mustaqil innervatsiyasi Sichmann miyelinizatsiya qiluvchi hujayralar bilan o‘ralgan holda to‘planadi 9.[Garrett J.R., et al., 1993]. Ikkilamchi innervatsiyani mioepitelial hujayralar, atsinar so‘nggi bo‘laklar va mahalliy qon tomirlarida topish mumkin, bularning barchasi so‘lak bezining sekretiya funksional rol o‘ynaydi 10. [Proctor G.B., 2007].

Adabiyotlar:

- 1.[Gervais E.M., et al., 2016 . – V.12: – P.194-216.].
2. [Chatzeli L., et al., 2017 V.144: – P. 2294-2305.].
3. [Carlson B.M. 2009].
- 4.[Pagella P., et al., 2014 V. 71: - P. 2241–2251.].
5. [Patel V.N., 2006; Walker J.L., et al., 2008].
- 6.[Kwon H.R., et al., 2017 V.74: – P. 349–364].
- 7.[Lee M.G., et al., 2012 V.92: – P. 39–74.].
8. [Iaizzo P.A., 2013 – P. 1–86.].
- 9.[Garrett J.R., et al., 1993 – V.26: – P. 75–91.].
10. [Proctor G.B., 2007 V.133: – P. 3–18.].